

DTÖ Anlaşmalarındaki Yükümlülüklerden Kaçınmaya Olanak Sağlayan İstisna Hükümleri

Hakemli Makale

Talat KAYA¹

Dr.,

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	171
I. TEMEL DTÖ HÜKÜM VE İLKELERİ	172
A. Pazara Girişin Sağlanması İlkesi	172
1. Mal Ticaretinde Pazara Giriş	172
2. Hizmet Ticaretinde Pazara Giriş	173
B. Ayrımcılık Yapmama İlkesi.....	174
1. En Çok Kayrılan Ülke Kuralı.....	174
2. Ulusal Muamele Kuralı	175
C. Şeffaflık İlkesi.....	176
II. DTÖ İSTİSNA KURALLARI.....	177
A. Genel İstisna Kuralları.....	177
B. Güvenlik İstisnaları	182
C. Acil Korunma Önlemleri	184
D. Ödemeler Dengesi İstisnaları	186
E. Bölgesel Ticaret Anlaşmaları.....	187
SONUÇ.....	190
KAYNAKÇA	191

¹ Bu makaleyi titizlikle gözden geçiren Ekonomi Bakanlığı Daire Başkanı Aylin BEBEKOĞU ile makalenin değerlendirme aşamasında katkılarını sunan isimlerini bilmediğim Hakemlere teşekkür ederim.

ÖZET

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün 1995 yılında kurulması ile birlikte, çok taraflı uluslararası ticaret sistemi; DTÖ Kuruluş Anlaşması ekinde yer verilen Anlaşmalar çerçevesinde gelişmiştir. DTÖ, ayrımcılık yapmama, pazara giriş ve şeffaflık gibi ilkeler temelinde serbest bir ticaret sistemi kurmayı öngörmektedir. DTÖ'nün kurmayı amaçladığı serbest ticaret sistemi bazı hallerde ticaret dışındaki toplumsal değer ve menfaatler ile çelişebilmektedir. Toplumsal değer ve menfaatler yanında, ekonomik bazı gerçeklikler ve gerekçeler de, üye ülkelerin DTÖ kurallarından sapan uygulama ve politikalar benimsemek istemelerine neden olmaktadır.

DTÖ Anlaşmalarında sosyal ve ekonomik değer ve menfaatler ile ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin kuralları bağdaştıran hükümlere yer verilmiştir. Genel olarak istisna hükümleri olarak adlandırılan bu hükümler belli şart ve usuller çerçevesinde serbest ticareti öngören hükümlerden sapmaya olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede, istisna kurallarında yer verilen şart ve usullere uygun olmak kaydıyla, DTÖ Anlaşmalarında yer verilen yükümlülüklerden kaçınmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler

DTÖ, İstisna Kuralları, GATT, GATS, Uluslararası Ticaret

ABSTRACT

Exception Provisions To Avoid The Obligations In The WTO Agreements

Since the establishment of the World Trade Organization (WTO) in 1995, the multilateral trading system has been developed under the Agreements annexed to the Agreement Establishing the WTO. WTO basically envisages establishment of a free trade system based on principles like non-discrimination, market access and transparency. However, in some cases, free trade system, that the WTO aims to establish, may conflict with some social values and interests. Grounded on some economic realities and rationales, besides social values and interests, Member states may need to adopt practices and policies deviating from the WTO rules.

WTO Agreements provide rules that reconcile economic and social values with rules aiming liberalization of trade. In general terms, under certain conditions and procedures, the so-called exception provisions allow deviation from the provisions envisaging the establishment of free trade. In this context, it is possible to avoid the obligations contained in the WTO Agreements provided that conditions and procedures under the exception provisions are met.

Keywords

WTO, Exception Rules, GATT, GATS, International Trade

GİRİŞ

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün 1995 yılında kurulması ile birlikte, çok taraflı uluslararası ticaret sistemi; DTÖ Kuruluş Anlaşması ekinde yer verilen Anlaşmalar çerçevesinde öngörülebilir ve kurallara dayalı bir hukuki zeminde yürütülmeye başlanmıştır. Hâlihazırda, Türkiye' dâhil olmak üzere, 164 ülkenin üye olduğu DTÖ, temel olarak ayrımcılık yapmama, pazara giriş ve şeffaflık gibi ilkeler temelinde serbest bir ticaret sistemi kurmayı öngörmektedir. Bununla birlikte, serbest ticaret sistemi bazı hallerde ticaret dışındaki toplumsal değer ve menfaatler ile çelişebilmektedir². Toplumsal değer ve menfaatler yanında, ekonomik bazı gerçeklikler ve gerekçeler de, üye ülkelerin DTÖ kurallarından sapan uygulama ve politikalar benimsemek istemelerine neden olmaktadır.

Bu kapsamda, hükümetlerin kamu ahlakı; insan, hayvan, bitki hayat ve sağlığı; bölgesel işbirliği; ödemeler dengesi; ekonomik kalkınma ve ulusal güvenliğin sağlanması gibi pek çok alanda benimsediği politika ve uygulamalar zaman zaman serbest ticaret önünde engel oluşturabilmektedir. Bu nedenle, DTÖ Anlaşmalarında sosyal ve ekonomik değer ve menfaatler ile ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin kuralları bağdaştıran hükümlere yer verilmiştir.

Söz konusu hükümler genel olarak istisna hükümleri olarak adlandırılmaktadır. Her bir istisna hükmü kapsam ve niteliği itibarıyla, diğer bir istisna hükmünden farklılık arz etmektedir. Bununla birlikte, istisna hükümleri temelde korunması istenen sosyal ve ekonomik değer ve menfaatler ile ticaretin serbestleşmesini öngören DTÖ kurallarının çatışması halinde, söz konusu değer ve menfaatlara öncelik tanımaktadır³. İstisna hükümleri bununla birlikte, istisnadan yararlanmayı hükmün içinde yer verilen şart ve usullere bağlamaktadır.

DTÖ Kuruluş Anlaşması ekinde, anlaşma ve mutabakat şeklinde toplam 19 anlaşmanın olduğu ve her bir istisna hükmünün ilgili anlaşma çerçevesinde değerlendirilmesinin gerektiği göz önüne alınarak, anlatım kolaylığı açısından bu inceleme mal ve hizmet ticaretine ilişkin ana anlaşmalar olan Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması⁴ (GATT) ile Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (GATS) çerçevesinde yapılacaktır⁵. Bu genel

1 Türkiye, 31 Aralık 1953 tarih ve 6202 sayılı "Gümrük Tarifeleri Ticaret Anlaşması'na Ekli Torquay Protokolünün Onanmasında Dair Kanun ile GATT'a taraf ülkeler arasına katılmış, 25 Şubat 1995 tarih ve 22213 Sayılı 1. Mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan 95/6525 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile de DTÖ üyesi olmuştur.

2 Van den Bossche P.; The Law and the Policy of the World Trade Organization, Cambridge University Press, 2005, s. 597; Stoll P.T/ Schorkopf F., WTO-World Economic Order, World Trade Law, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2006, s. 56.

3 Van den Bossche, s. 598.

4 DTÖ uygulamasında, GATT 1947 ve GATT 1994 şeklinde iki tane GATT'dan söz edilir. 1947 ve 1994 tarihleri her iki anlaşmanın imzalandıkları tarihe işaret etmektedir. 1947 yılında imzalanan GATT, 1994 yılına gelindiğinde, o döneme kadar kabul edilen karar ve açıklayıcı notlar ile birlikte GATT 1994 içerisine alınmıştır. Bu anlamda, GATT 1994 daha gelişmiş ve genişletilmiş bir metin olmakla birlikte, öz olarak GATT 1947'yi içerisinde barındırmaktadır. Ancak her iki metin hukuken ayrı metinlerdir. DTÖ uygulaması ve akademik çevrelerde her iki anlaşma arasındaki hukuksal farklılığın özellikle vurgulanmasının gerekli olduğu hallerde GATT 1947 ve GATT 1994 ifadeleri kullanılırken, böylesi bir vurgulamanın gerekmediği hallerde genel bir ifade olan GATT ifadesi tercih edilmektedir. Bu yaklaşım bu çalışmada da takip edilecektir.

5 DTÖ'nün diğer bir ana anlaşması olan Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması (TRIPS)'in GATT

çerçeve içerisinde, GATT ve GATS'ın konu olduğu anlaşmazlıkların nerede ise tamamında davalı ülke tarafından gündeme getirilen ve Anlaşmalarda öngörülen yükümlülüklerden kaçmaya olanak sağlayan istisna hükümlerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma iki kısımdan oluşmaktadır.

İlk kısımda, ticaretin serbestleştirilmesini öngören ve çok defa ticaret dışındaki ekonomik veya toplumsal değer ve menfaatlerle çelişmesi kuvvetle muhtemel olan pazara giriş, ayrımcılık yapmama ve şeffaflığa ilişkin temel DTÖ hüküm ve ilkelerine genel olarak değinilecektir. GATT ve GATS'ın temel hüküm ve ilkeleri, önemlerine binaen burada ele alınmakla birlikte; istisna hükümlerinin temel hüküm ve ilkeler yanında, GATT veya GATS'ın diğer hükümlerine aykırılık halinde de kullanılabilir nitelikte olduğu vurgulanmalıdır. İncelemenin ikinci kısmında ise istisna kuralları incelenecektir. Her bir kısım, inceleme konusuna göre alt başlıklara ayrılacaktır

I. TEMEL DTÖ HÜKÜM VE İLKELERİ

A. Pazara Girişin Sağlanması İlkesi

Yurt dışında iş yapmak isteyen tacir ve hizmet sunucuları bakımından engellerle karşılaşmadan uluslararası pazarlara erişmek hayati önemi haizdir⁶. Bu nedenle, pazara giriş kuralları DTÖ Anlaşmalarının esaslı bir unsurunu oluşturmaktadır. Nitekim DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın hemen dibacesinde, Anlaşma'da öngörülen amaçlara ulaşılabilmesi için pazara giriş önündeki tarife ve tarife dışı engellerin karşılıklı ve ortak yarar temelinde yapılacak düzenlemeler ile kaldırılmasının önemine vurgu yapılmıştır⁷.

Mal ve hizmetlerin pazara girişi önündeki engellerin farklı mahiyet arz etmesi nedeniyle pazara giriş ile ilgili açıklamalar, mal ticaretinde ve hizmet ticaretinde pazara giriş şeklinde iki alt başlık altında yapılacaktır.

1. Mal Ticaretinde Pazara Giriş

İthal malların iç pazara girişini engellemek, yerli üretimi korumak ve gelir elde etmek amaçlarıyla, ülkeler, yaygın şekilde tarife olarak da adlandırılan gümrük vergilerini kullanmaktadır. Tarife, ürünlerin ithali aşamasında uygulanan mali mükellefiyet olarak tanımlanabilir. Diğer bir anlatımla, malların pazara girişi ancak belirlenen tarifenden ödenmesine bağlıdır⁸. Tarifeler yanında, çevre fonu, kalkınma fonu, denizcilik vergisi gibi tarife benzeri vergi ve ücretler ile de ithal ürünlerin pazara girişi engellenmektedir.

ve GATS'dan farklı bir yaklaşımla hazırlanmış olması ve GATT ve GATS'da yer alan birçok istisna kuralının TRIPS içerisinde yer verilmemiş olması nedeniyle, TRIPS Anlaşması bu incelemenin kapsamı dışında tutulacaktır.

6 Van den Bossche, s. 376.

7 DTÖ Kuruluş Anlaşması, Dibace.

8 Gümrük vergileri spesifik, *ad volorem* ve karma olmak üzere çeşitli şekillerde uygulanabilir. Spesifik vergi ağırlık, hacim ve adet gibi belli bir birim malın ithalinde ödenmek zorunda olan standart bir mali yükümlülüğü ifade eder. Örneğin 1 ton buğdayın ithali için 50 TL ödenmesi gibi. *Ad volorem* vergi ise, malın değerinin belli bir oranı şeklinde ifade edilir. Örneğin bilgisayar ithali için % 15 oranında vergi ödenmesi gibi. Karma vergi ise, spesifik ve *ad volorem* verginin beraber uygulanması anlamına gelir. Örneğin demir çelik ithalatında ton başına 200 TL ve % 25 oranında vergi ödenmesi gibi. Daha geniş bilgi için bkz. Seyyidoğlu H., Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş 13. Bası, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1999, s. 132-133.

GATT, prensip olarak DTÖ üyelerine ithal mallar için gümrük vergisi uygulama hakkı tanımaktadır⁹. Bununla beraber, her bir DTÖ üyesi ülkenin ne oranda veya ne miktarda gümrük vergisi ile diğer vergi ve ücret uygulayabileceği, ilgili ülkenin GATT Madde II kapsamında taahhütte bulunup bulunmadığına bağlıdır. Taahhütte bulunulmayan ürünler bakımından, DTÖ üyesi ülkeler arasında ayrımcılığı yasaklayan "En Çok Kayrılan Ülke (*Most-Favoured-Nation- MFN*)" kuralına uygun olmak şartıyla, ülkelerin gerek tarife gerek tarife benzeri vergi ve ücret uygulama konusunda bir serbestisi bulunmaktadır¹⁰. Taahhütte bulunulan ürünler için ise, uygulanacak gümrük vergisi, ülkelerin DTÖ'ye bildirdikleri taahhüt listelerindeki bağlı hadleri aşmayacaktır¹¹. Gümrük vergisi bağlanan ürünler için ayrıca, tarife benzeri vergi ve ücretler, ancak bunların taahhüt listesinde belirtilmesi ve belirtilen oranı veya miktarı aşmaması koşuluyla uygulanabilecektir¹².

Tarifeler, tarife benzeri vergi ve ücretler yanında tarife dışı engeller de mal ticareti üzerinde kısıtlayıcı bir etkiye sahiptir. Tarife dışı engeller, ithalatın kısıtlanması amacıyla geniş bir yelpazede uygulanan her türlü engeli kapsamaktadır¹³. Tarife dışı engellerin başında miktar kısıtlamaları, gümrük uygulamaları, teknik düzenleme ve standartlar ile sağlık ve bitki sağlığı önlemleri gelmektedir¹⁴. Uluslararası mal ticaretinin normal seyirinde gelişmesini teminen GATT 1994'ün XI. maddesi kota, lisans veya diğer yollar ile ihracat veya ithalatın kısıtlamasını açık olarak yasaklamaktadır¹⁵. Miktar kısıtlamalarının diğer bir şekli olan gönüllü ihracat kısıtlamaları da DTÖ Korunma Önlemleri Anlaşması ile yasaklanmaktadır¹⁶. Teknik düzenlemeler ve standartlar ile sağlık ve bitki sağlığı önlemleri ise, Ticarete Teknik Engeller Anlaşması ile Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemleri Anlaşması çerçevesinde insan, hayvan, bitki hayat ve sağlığının korunması amacıyla bilimsel bir dayanağa sahip olmak ve uluslararası ticareti gereğinden fazla kısıtlamamak kaydıyla uygulanabilecektir.

2. Hizmet Ticaretinde Pazara Giriş

Mal ticaretinde olduğu gibi, hizmet ticareti de çeşitli kısıtlamalara tabi tutulabilmektedir. Bununla beraber, mal ticaretinden farklı olarak hizmet ticareti, sınır önlemlerinden ziyade iç düzenlemeler yolu ile kısıtlanmaktadır. Hizmet ticareti önündeki engeller "Pazara

9 Kennedy K., GATT 1994, *The World Trade Organization Legal, Economic and Political Analysis*, Ed. Macrory P.F.J./ Appleton A.E./ Plummer M.G., Springer, 2005, s. 107

10 Mavroidis P.C.; *The General Agreement on Tariffs and Trade, A Commentary*, Oxford University Press, 2005, s. 55.

11 GATT 1994, Madde II.

12 GATT 1994, Madde II; Mavroidis, s. 65; Kennedy, s. 111.

13 Ekonomi Bakanlığı, Pazara Giriş Engelleri 2015 Yılı Raporu, s.1 <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/%C4%B0hracat/Pazara%20Giri%C5%9F/ekler/Pazara%20Giri%C5%9F%20Engelleri%202015%20Raporu.pdf?live>, son erişim tarihi 1 Ocak 2016; Stoll/Schorkopf, s. 111; Grimwade N., *International Trade Policy, A Contemporary Analysis*, Routledge, 2006, s. 44.

14 Ekonomi Bakanlığı, Pazara Giriş Engelleri 2015 Yılı Raporu, s.1; Seyidoğlu, s. 161; Stoll/Schorkopf, s. 111-112; Van den Bossche, s. 441.

15 Kennedy, s. 127.

16 Korunma Önlemleri Anlaşması, Madde 11 (b).

Giriş" başlıklı GATS Madde XVI/2'de sayılmıştır. Anılan hüküm uyarınca, hizmet ticaretine getirilen sınırlamalar, hizmet sunucuları, hizmetle ilgili işlem veya varlıklar, hizmetle ilgili işlemlerin toplam sayısı veya hizmet çıktısı ve belirli bir hizmet sektöründe istihdam edilebilen kişilerin toplam sayısı gibi miktar kısıtlaması şeklinde konulacağı gibi, belli bir hizmet sunucusunun yasal statüsü veya yabancı sermaye katılımıyla ilgili olarak da konulabilmektedir¹⁷.

Ancak söz konusu sınırlamaların geçerli olabilmesi için ilgili ülke, sayılan önlemleri taahhüt listesinde belirtmek zorundadır. Her ülke için farklı olan ve GATS ekinde yer vermek suretiyle GATS'ın ayrılmaz bir parçası haline getirilen taahhüt listeleri ile her bir ülke ilgili hizmet bakımından pazara giriş taahhütlerini bağlamakta, diğer bir deyişle, ilgili hizmet ile ilgili olarak taahhüt listesinde belirttiğinin ötesinde kısıtlama uygulamayacağını beyan etmektedir¹⁸.

B. Ayrımcılık Yapmama İlkesi

DTÖ Anlaşmaları ile kurulan çok taraflı uluslararası ticaret sisteminin ana ilkelerden bir diğeri Ayrımcılık Yapmama İlkesi'dir¹⁹. Nitekim, daha DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın dibacesinde, uluslararası ticari ilişkilerde ayrımcılığın kaldırılması isteğine yapılan vurgu yanında İlkenin iki temel bileşenini oluşturan En Çok Kayrılan Ülke ve Ulusal Muamele (*National Treatment*) kurallarına temel DTÖ Anlaşmalarının hepsinde yer verilmiş olması, Ayrımcılık Yapmama İlkesi'nin DTÖ sistemi açısından taşıdığı önemi göstermektedir²⁰.

1. En Çok Kayrılan Ülke Kuralı

Ayrımcılık Yapmama İlkesi'nin ilk bileşeni olan En Çok Kayrılan Ülke kuralı, DTÖ üyesi ülkeler kaynaklı benzer ürün ve hizmetlerin ithalatı ve ihracatı ile ilgili her türlü ayrımcılığı yasaklamaktadır. Başka bir anlatımla, En Çok Kayrılan Ülke kuralı, DTÖ üyelerinden kaynaklanan söz konusu ürün ve hizmetlerin ihracat ve ithalatlarının eşit rekabet koşulları altında gerçekleşmesini amaçlamaktadır²¹.

En Çok Kayrılan Ülke kuralı, gümrük vergileri başta olmak üzere, ürün ya da hizmetin ithalatı ya da ihracatına yönelik tüm vergi veya ücretler ile ürün veya hizmetin satışı, dağıtımı, kullanımı gibi hususları etkileyen tüm kural ve formaliteleri kapsamaktadır.

17 Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, s. 16

18 Van den Bossche, s. 509.

19 Arat T./Erten R., DTÖ Hukuku ve Türkiye'ye Etkileri, *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Ed. Akman M.S./Yaman Ş., Tepav, Ankara, 2008, s. 375; Kaya T., DTÖ Hukuku Uygulamasında Ayrımcılık Yapmama İlkesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 59, Sayı 2, 2010, s. 187 (Ayrımcılık Yapmama).

20 GATT m.I ve III, GATS m. II ve XVII; TRIPS m. 3 ve 4. Hoekman B.H./Kostecki M., *The Political Economy of the World Trading System, The WTO and Beyond*, Second Edition, Oxford University Press, 2001, s. 29.; Kaya T.; Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmalarının İç Hukukta Uygulanması, Legal Yayıncılık, 2015, s. 23 (DTÖ Anlaşmaları).

21 Telli S., *Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması*, Banka ve Ticaret Araştırma Enstitüsü, Sevinç Matbaası, Ankara, 1991, s. 91-92; Van den Bossche, s. 310.

Söz konusu hususlar ile alakalı olarak DTÖ üyesi bir ülke, DTÖ üyesi olsun ya da olmasın başka bir ülkeye sağladığı her türlü avantaj, iltimas, ayrıcalık ya da muafiyeti diğer DTÖ üyelerine de derhal ve şartsız olarak teşmil etmek durumundadır²².

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki; GATT'tan farklı olarak GATS, "Madde II Muafiyetleri Hakkında Ek" ile En Çok Kayrılan Ülke kuralından sapmaya olanak sağlayan bazı uygulamalara izin vermektedir. Bunun için uygulamanın Ek'te öngörülen şartları taşıması ve Ek kapsamında oluşturulan Muafiyetler Listesi'ne yazılması gereklidir²³. Söz konusu Ek, genel istisna kurallarından ziyade ülkeye özgü muafiyetler tanıması nedeniyle, bu inceleme dışında tutulacaktır.

2. Ulusal Muamele Kuralı

Ayrımcılık Yapmama İlkesi'nin ikinci bileşenini Ulusal Muamele kuralı oluşturmaktadır. En Çok Kayrılan Ülke kuralı diğer DTÖ üyesi ülkeler arasında eşit muamele yükümlülüğünü öngörürken, Ulusal Muamele kuralı ithal ürün ve hizmetlerin, iç pazarda iç vergi ve düzenlemeler açısından yerli ürün ve hizmetler ile aynı muameleye tabi tutulmalarını zorunlu kılmaktadır²⁴. Diğer bir anlatımla, Ulusal Muamele kuralı iç vergi ve düzenlemeler açısından yerli ve ithal ürün ve hizmetler arasında eşit rekabet koşullarının yaratılmasını amaçlamaktadır²⁵.

Ulusal Muamele kuralının kapsamına yalnızca ürün veya hizmet ile ilgili iç vergi ve düzenlemeler girmektedir. Bu anlamda, ürün ya da hizmete yönelik olmayan üretici firma ya da kişilerden tahsil edilen gelir ya da kurumlar vergisi gibi vergiler Ulusal Muamele kuralı kapsamı dışındadır.²⁶ Ayrıca, mal ticareti bakımından uygulanan gümrük vergi ve ücretleri ile ithalat ve ihracata ilişkin miktar kısıtlamaları gibi sınır önlemleri de Ulusal Muamele yükümlülüğü kapsamı dışında kalmaktadır.²⁷

Öte yandan belirtmek gerekir ki; En Çok Kayrılan Ülke kuralında olduğu gibi mal ticaretinden farklı olarak hizmet ticaretinde ülke bazlı olarak Ulusal Muamele kuralından sapma olanağı mevcuttur. Bunun için ilgili ülkenin hizmet ticareti ile ilgili olarak yapmış olduğu taahhüt listesinde söz konusu aykırı durumu açık olarak belirtmesi gereklidir²⁸. Ancak bu konu da istisna kurallarından ziyade, ülkeye özgür pazara giriş şartlarını belirlemesi nedeniyle, inceleme kapsamı dışında tutulacaktır.

22 Kaya, Ayrımcılık Yapmama, s. 200; Kennedy, s. 99.

23 GATS Madde II:2.

24 Tellı S., s. 116.

25 Appellate Body Report, *Japan-Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, adopted 1 November 1996, DSR 1996:I, 97, s. 16; Appellate Body Report, *Korea - Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS75/AB/R, WT/DS84/AB/R, adopted 17 February 1999, DSR 1999:I, 3, para. 120 (Appellate Body Report, *Korea-Alcoholic Beverages*); Tellı s.119.

26 Van den Bossche, s. 332.

27 Van den Bossche, s. 329.

28 WTO, Guide to the Uruguay Round Agreements, Geneva, 1998, s. 181-182 (Uruguay Round Agreements).

C. Şeffaflık İlkesi

Tacirler ve hükümetlerin, uluslararası ticaret alanında gelecek için plan yapması ve bu doğrultuda yatırımda bulunması, ticaret yapılmak istenen ülkenin kuralları hakkında bilgi sahibi olmayı ve söz konusu kuralların istikrarlı olarak uygulanmasından emin olmayı gerekli kılar²⁹. Bu amaçlara ulaşmak ve uluslararası ticaretin öngörülebilir bir düzen içerisinde gerçekleşmesini sağlamak üzere DTÖ sistemi Şeffaflık İlkesi'ni benimsemiştir.

Şeffaflığın sağlanması bakımından DTÖ Anlaşmaları her şeyden evvel ticaret kurallarına ilişkin mevzuatın yayımlanmasını öngörmektedir³⁰. Yayımlama yanında ticaret ile ilgili mevzuatın yeknesak, tarafsız ve makul bir şekilde uygulanmasını sağlamak için mevzuat ve uygulamalar hakkında iç hukukta yargı yollarına başvurulabilmesine imkân sağlanması da DTÖ Anlaşmalarının bir gereğidir³¹.

Şeffaflığın sağlanması açısından DTÖ sistemi bir adım daha öteye giderek, ticaret politikalarına ilişkin ilgili mevzuat ve uygulama ile bunlardaki olası değişikliklerin talebe gerek kalmaksızın DTÖ'ye bildirim esasını getirmiştir³². Söz konusu bildirimler, DTÖ'de düzenli olarak toplanan konyey, komite ve çalışma gruplarında ele alınmaktadır³³. Üye ülkeler arasındaki bu etkileşim, mevzuat ve uygulamalar hakkında bilgi ve görüş alışverişini sağlama yanında, ileride doğabilecek anlaşmazlıkların önlenmesine de yardımcı olmaktadır³⁴. Bildirimler yanında, DTÖ üyeleri talep üzerine mevzuat ve uygulamaları hakkında bilgi vermek üzere bildirim veya danışma noktası bulundurmakla yükümlüdür³⁵.

Şeffaflık konusu ile ilgili son olarak, DTÖ sistemi içerisinde yer verilen Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması³⁶ kapsamında, DTÖ üyelerinin ticaret politikası ve uygulamaları ile bunların çok taraflı ticaret sisteminin işleyişi üzerindeki etkilerinin düzenli ve kolektif olarak değerlendirildiğinin vurgulanması gereklidir³⁷. Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması çerçevesinde yapılan incelemelerin sıklığı ilgili ülkenin dünya ticaretinden aldığı paya göre değişebilmektedir. Bu kapsamda, ABD,

29 WTO, Uruguay Round Agreements, s. 36; WTO, The Fundamental WTO Principles of National Treatment, Most Favoured-Nation Treatment and Transparency, WT/WGTCP/W/114, 14 April 1999 s. 15 (The Fundamental WTO Principles).

30 Bkz. GATT Madde X, GATS Madde III ve TRIPS Madde 63; WTO The Fundamental WTO Principles s. 14.

31 Bkz. GATT Madde X, GATS Madde VI, TRIPS Madde 41-42 ve 63, Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması Madde 23; Anti-Damping Anlaşması Madde 13; Gümrük Değerleme Anlaşması Madde 11; İthal Lisansları Anlaşması Madde 3; Sevk Öncesi İnceleme Anlaşması Madde 4.

32 Hoekman/Kostecki, s. 62; WTO, The Fundamental WTO Principles, s. 15; Kennedy, s. 137-138. Bildirimler konusundaki yükümlülükler için bkz. Decision on Notification Procedures, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/33-dnotf.pdf, son erişim tarihi 22 Mayıs 2017.

33 WTO, Uruguay Round Agreements, s. 42; Hoekman/Kostecki, s. 34.

34 Hoekman/Kostecki, s. 34.

35 WTO, The Fundamental WTO Principles, s. 15.

36 Ticaret Politikalarını Gözden Geçirme Mekanizması DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın Ek 3'ünde yer verilen bir mutabakattır. Söz konusu mutabakat temelinde, hep bir DTÖ üyesinin ticaret politikasına ilişkin mevzuatı ve uygulamaları, incelenen ülkenin ve DTÖ Sekreteryası'nın hazırladığı raporlar temelinde düzenli aralıklarla gözden geçirilmektedir.

37 Trade Policy Review Mechanism (TPGM), para A(i), http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/29-tpm.pdf, son erişim tarihi 26 Mayıs 2016.

AB ve Kanada gibi gelişmiş ülkeler iki yıl gibi daha kısa süreler ile incelemeye tabi olurken, ülkemizin de aralarında bulunduğu 16 gelişme yolundaki ülke dört yılda bir, diğer ülkeler ise daha uzun aralıklarla incelenmektedir³⁸. İnceleme sonucunda yayımlanan raporlar ise bir anlamda o ülkenin ticaret mevzuat ve uygulamalarının resmini ortaya koymaktadır.

II. DTÖ İSTİSNA KURALLARI

A. Genel İstisna Kuralları

Gerek GATT gerek GATS, kamu sağlığı ve çevrenin korunması gibi ekonomik değeri olmamakla birlikte, toplumsal değer ve önemi haiz hususlar ile ilgili olarak, anılan anlaşmalarda öngörülen yükümlülüklerden sapmaya olanak sağlayacak genel istisna

38 Kennedy, s. 137; Togan S., Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Ed. Akman M.S./ Yaman Ş., Tepav, Ankara, 2008, s. 321.

kurallarına sahiptir. GATT Madde XX³⁹ ve GATS Madde XIV⁴⁰'de ifadesini bulan söz ko-

39 GATT Madde XX orijinal hali 31 Aralık 1953 tarih ve 8597 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Söz konusu maddenin, 7 Ekim 1957 yılında yapılan değişiklikleri içeren Türkçe metni aşağıdaki gibidir. Maddenin orijinal İngilizce metnine ise https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_02_e.htm#articleXX internet adresinden ulaşılabilir.

Madde – XX

Genel İstisnalar

İşbu Anlaşmanın hiçbir hükmü, herhangi bir Âkîd Tarafı, gerek aynı şartlar içinde bulunan memleketler arasında keyfi veya sebepsiz bir fark gözetme vasıtası, gerekse milletlerarası ticareti gizli şekilde tahdit vasıtası kılacak surette uygulamamak kaydıyla, aşağıdaki tedbirleri ittihaz veya tatbikten mendecek şekilde tefsir edilmeyecektir:

- a) Âdabı umumiyenin korunması bakımından gerekli tedbirler;
- b) İnsan veya hayvanların hayat ve sağlıklarının korunması veya nebatların vikayesi bakımından gerekli tedbirler;
- c) Altın veya gümüş ithalât veya ihracatıyla ilgili tedbirler;
- d) Gümrük tedbirlerinin uygulanmasına, II nci maddenin 4 üncü fıkrasına ve XVII inci maddeye uygun olarak işletilen inhisarların yürütülmesine, ihtira beratları, alâmeti farika, telif ve teksir haklarının korunmasına, yanlışlıkları mucip olabilecek işlemlerin önlenmesine mütaallik kanun ve nizamlar gibi, işbu Anlaşma hükümleriyle gayrikabili telif olmyan kanun ve nizamların uygulanmasını sağlamak bakımından gerekli tedbirler;
- e) Ceza evlerinde imal edilen eşya ile ilgili tedbirler;
- f) Sanat, tarih veya arkeoloji balonundan kıymeti haiz servetlerin korunması maksadiyle vaz'edilen tedbirler;
- g) Milli istihsal veya istihlâke mütaallik tahditler ile birlikte uygulanmak kaydıyla, tükenebilir tabii kaynakların korunmasıyla ilgili tedbirler;
- h) Esas maddelere mütedair milletlerarası sözleşmelerin ahenkli surette yürütülmesi maksadiyle muvakkat bir komisyon ihdasına mütedair 28 Mart 1947 tarihli Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi kararı ile kabul olunan prensiplere uygun olarak, esas maddelere mütaallik hükümetlerarası anlaşmalar gereğince deruhde edilmiş olan taahhütlerin uygulanması maksadiyle ittihaz edilen tedbirler;
- i) Hükümetçe ittihaz edilen bir istikrar plânı gereğince, muayyen bir süre zarfında dahili fiyatları dünya fiyatlarının dununda tutulan yerli ham maddelerin ihracatına, bu devre zarfında milli bir tadil sanayiine bu maddelerden zaruri olan miktarlarda temin maksadiyle tahditler vazeden tedbirler. Ancak, bu tahditlerin ihracatın artırılmasına veya söz konusu sanayiin gördüğü himayenin kuvvetlendirilmesine müncer olmaması ve işbu Anlaşmanın fark gözetmemek kaidesine mütedair hükümlerine aykırı olmaması şarttır;
- j) Umumi veya mevzii şekilde darlığı çekilen malların iktisabı ve tevzii için zaruri olan tedbirler. Bununla beraber bu tedbirler, bütün Âkîd Tarafların milletlerarası alanda bu malların nasafete uygun bir hisse, dâhilinde tedarik hakkına malik oldukları yolundaki kaideye uygun olacaktır; ve işbu Anlaşmanın başka hükümleriyle kabili telif olmyan tedbirler, bunları icabettir en ahval zail olur almaz kaldırılacaktır. Âkîd Taraflar işbu bente ihtiyaç olup olmadığını en geç 30 Haziran 1960 tarihinde kadar tetkik edecektir.

40 GATS Madde XIV'ün 25 Şubat 1995 tarih ve 22213 Sayılı 1. Mükerrer Resmi Gazete'de yayımlanan Türkçe metni aşağıdaki gibidir. Maddenin orijinal İngilizce metnine ise https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats_01_e.htm#articleXIV internet adresinden ulaşılabilir.

Madde 14

Genel İstisnalar

Bu Anlaşmada hiçbir hüküm; aşağıda belirtilen tedbirlerin, benzer koşulların hakim olduğu ülkeler arasında keyfi veya yersiz bir ayırım veya hizmet ticaretine gizli bir kısıtlama oluşturacak şekilde uygulanmayacağı koşulu ile bu gibi tedbirlerin herhangi bir Üye tarafından benimsenmesi veya uygulanmasını önlediği şeklinde yorumlanmayacaktır:

- (a) kamu ahlakının korunması veya kamu düzeninin* sürdürülmesi için gerekli olan;
- (b) insan, hayvan veya bitki hayatının veya sağlığının korunması için gerekli olan;

nusu istisna hükümlerinin temel amacı, DTÖ üyelerinin, haklı ve önemli politika alanlarında ticaret kurallarının baskısını hissetmeksizin daha rahat hareket etmelerini sağlamaktır⁴¹.

Bununla birlikte, istisna niteliğini haiz bahse konu hükümler, ilk aşamada hak ve yükümlülük yaratan hükümler olmayıp, kullanımları savunma amaçlı olarak ve ancak GATT veya GATS'da öngörülen yükümlülüklerle aykırı önlemlerin varlığı halinde gündeme gelmektedir. Diğer bir anlatımla, GATT veya GATS'daki yükümlülüklerle uygun bir önlemin söz konusu olduğu hallerde, GATT Madde XX ve GATS Madde XIV başvuruya ihtiyaç yoktur. Ayrıca, savunma amaçlı kullanılmaları dolayısıyla istisna hükümleri, önlemler GATT veya GATS'da yer alan yükümlülüğe aykırı düşen ülke tarafından öne sürülecektir. Bu anlamda, ispat yükü GATT ve GATS'a aykırı önlem alan ülkededir⁴².

GATT Madde XX ve GATS Madde XIV'ün yapılarına bakıldığında ise, her iki hükmün benzer bir yapıda olduğu ve "chapeau" olarak adlandırılan bir giriş kısmı ile alt paragraflardan oluştuğu görülmektedir. Alt paragraflar, Anlaşmalarda öngörülen yükümlülüklerden kaçınmaya olanak sağlayan toplumsal değer ve menfaatleri sınırlı olarak saymakta iken, giriş kısmı hükümlerinin uygulama şeklini ele almaktadır. DTÖ kapsamında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda yoğun olarak gündeme gelmeleri nedeniyle, gerek alt başlıklarda sayılan toplumsal değer ve menfaatler gerek giriş kısmının nasıl ele alınacağına ilişkin yeterli ölçüde içtihat oluşmuş bulunmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, DTÖ Temyiz Organı'na göre; GATT veya GATS'a aykırı önlem alan ülke; aldığı önlemler GATT XX veya GATS XIV altında savunabilmek için iki aşamalı bir testin gereklerini yerine getirmelidir⁴³. Buna göre; davalı ülke ilk aşamada, önlemin GATT XX veya GATS XIV maddelerinde sınırlı olarak sayılan toplumsal değerlerden birisi içerisine girdiğini ispat etmekle mükelleftir. GATT ve GATS'da sayılan değerler, anlaşmaların nitelikleri gereği farklılıklar arz etmekle birlikte, büyük kısmı aynıdır. Bu

(c) aşağıda belirtilenlerle ilgili hükümleri de içermek suretiyle bu Anlaşmanın hükümlerine aykırı olmayan kanun ve düzenlemelere uyum sağlanması için gerekli olan;

(i) aldatıcı ve hilekar uygulamaların önlenmesi veya bir hatanın hizmet mukaveleleri üzerindeki etkilerini ilgilendirilmesi;

(ii) kişisel verilerin işlenmesi ve yayılmasında bireylerin mahremiyetinin ve bireysel kayıt ve hesapların güvenilirliliğinin korunması;

(iii) güvenlik;

(d) muameledeki farkın diğer Üyelerin hizmet sunucularının hizmetleri göz önüne alındığında dolaysız vergilerin adil ve etkin toplanmasının sağlanmasını amaçlaması koşuluyla 17. Maddeye aykırı olan;

(e) muameledeki farkın Üye ülkenin bağlı olduğu, çifte vergilendirmenin önlenmesiyle ilgili uluslararası bir anlaşmanın veya herhangi bir diğer uluslararası anlaşma veya düzenlemedeki çifte vergilendirmenin önlenmesiyle ilgili hükümlerin sonucu olması koşuluyla, 2. Maddeye aykırı olan.

41 Ayres G./ Mitchell A., 'General and Security Exceptions under the GATT and GATS, *International Trade Law and WTO*, Eds Carr I./ Bhuiyan J./ Alam S., Federation Press, 2012, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1951549 son erişim tarihi 1 Mayıs 2015.

42 Ayres/Mitchell, s.5.

43 Appellate Body Report, *United States - Standards for Reformulated and Conventional Gasoline*, WT/DS2/AB/R, adopted 20 May 1996, DSR1996:1, 3, s. 22; Appellate Body Report, *United States - Measures Affecting the CrossBorder Supply of Gambling and Betting Services*, WT/DS285/AB/R, adopted 20 April 2005, DSR2005:XII, 5663 (Corr.1, DSR2006:XII, 5475), para. 292.

çerçeve, GATT Madde XX ve GATS Madde XIV’de sayılan değerler aşağıdaki tabloda sıralanmaktadır⁴⁴:

GATT Madde XX	GATS Madde XIV
<p>(a) kamu ahlakı;</p> <p>(b) insan, hayvan veya bitki hayatı veya sağlığı;</p> <p>(c) altın veya gümüş ihracatı;</p> <p>(d) gümrük uygulamaları, fikri mülkiyet hakları veya aldatıcı uygulamalar başta olmak üzere kanun ve düzenlemelere uyumun sağlanması;</p> <p>(e) mahkum işgücü ürünleri;</p> <p>(f) sanatsal, tarihi veya arkeolojik değeri olan ulusal hazineler;</p> <p>(g) tükenebilir doğal kaynaklar</p> <p>(h) tekel niteliğini haiz uluslararası mal anlaşmaları</p> <p>(i) hükümetler tarafından kabul edilen istikrar planının bir parçası olarak, dünya fiyatlarının düşük olduğu zamanlarda, ulusal endüstri için gerekli olan yerli ürün ihracatına kısıtlama konulması</p> <p>(j) genel ve yerel olarak yaşanan kıtlıklarda ihtiyaç duyulan malların elde edilmesi ve dağıtımı</p>	<p>(a) kamu ahlakı veya kamu düzeni;</p> <p>(b) insan, hayvan veya bitki hayatı veya sağlığı;</p> <p>(c) aldatıcı ve hileli uygulamaların önlenmesi, kişisel verilerin korunması; güvenlik başta olmak üzere kanun ve düzenlemelere uyumun sağlanması;</p> <p>(d) hizmet ve hizmet sağlayıcıları ile ilgili dolaysız vergilerin adil ve etkin toplanması</p> <p>(e) çifte vergilendirmenin önlenmesi</p>

Bahse konu değer ve menfaatler, istisna kurallarının dar yorumlanması ilkesinin aksine, DTÖ Panelleri ve Temyiz Organı tarafından geniş yorumlanma eğilimindedir⁴⁵. DTÖ Panelleri ve Temyiz Organı’nın benimsedikleri bu yaklaşımın gerisinde, ticaretin serbestleştirilmesi fikrinin toplumsal değer ve menfaatler ile çelişmediği düşüncesini ortaya koyma amacı olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, DTÖ Panelleri ve Temyiz Organı ticareti kısıtlayan önlemin bahse konu değer ve menfaatler ile basit bir şekilde ilişkilendirilmesini yeterli görmemiş; paragraflarda kullanılan ifadeye bağlı olarak önlemin ilgili paragrafta yer verilen değer ve menfaatin korunması için gerekli

44 Öte yandan, DTÖ uygulamasına bakıldığında ise, DTÖ yükümlülüklerinden kaçınmaya olanak sağlayan paragraflarının tümünün aynı sıklıkla kullanılmadığı görülmektedir. 1995 yılından bu yana geçen zaman zarfında DTÖ kapsamında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda, GATT açısından XX. maddenin (a), (b), (d), (g) paragraflarının, GATS açısından XIV. Maddenin (a) ve (c) paragraflarının gündeme geldiği görülmektedir. DTÖ kapsamında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda hangi maddenin ne şekilde ele alındığı konusundaki dizin için Bkz. <http://www.worldtradelaw.net/static.php?type=dsc&page=wtoindex>, son erişim tarihi 1 Mayıs 2017.

45 Van den Bossche, s. 599; Ayres/Mitchell, s.8.

(*necessary*) veya ilgili (*relating to*) olmasını aramıştır⁴⁶. Diğer bir anlatımla, alınan önlem, ilgili menfaat ve değerlerin korunmasına katkı sağlamalıdır⁴⁷.

DTÖ Temyiz Organı tarafından geliştirilen testin ikinci aşamasında ise, GATT ve GATS yükümlülüklerine aykırı önlemi savunmak durumunda kalan ülke, GATT Madde XX ve GATS Madde XIV'ün giriş kısmında ifadesini bulduğu üzere, önlemin aynı koşulları sağlayan ülkeler arasında keyfi ve haksız bir şekilde ayrımcı olarak uygulanmadığını ve ticarete gizli koruma amacıyla kullanılmadığını ortaya koymalıdır⁴⁸. GATT Madde XX ve GATS Madde XIV'ün giriş kısımları, istisna hükümlerinin içeriğinden ziyade bunların uygulanma şeklini ele almaktadır. Bu anlamda, giriş kısımları ile istisna kurallarıyla korunmak istenen değer ve menfaatlerin arkasına sığınarak uluslararası ticarete keyfi ve ayrımcı uygulamaların önüne geçilmesi, diğer bir deyişle istisna kurallarının kötüye kullanılmasının engellenmesi amaçlanmıştır⁴⁹.

GATT Madde XX ve GATS Madde XIV'ün giriş kısımlarında yer alan ifadelerle biraz daha yakından bakıldığında ise, hükümlerin zaman zaman birbiri ile kesişen iki ayrı kümede yer alan iki uygulama şeklini ele aldığı görülmektedir. İlk kümede istisna hükümlerinin keyfi ve haksız şekilde; ayrımcı olarak uygulanması; ikinci kümede ise, hükümlerin gizli koruma yaratacak şekilde uygulanması yasaklanmaktadır. Nitekim bazı hallerde keyfi ve ayrımcı uygulamalar yerli ürünlerin korunmasını amaçlayan korumacı önlemler olabilmektedir⁵⁰.

DTÖ Panelleri tarafından önlemin keyfi veya haksız şekilde ayrımcı olarak uygulanıp uygulanmadığının tespiti bakımından, ayrımcılığın sebebi, bunun mantıksal temeli ve gerekçesi gibi hususlar dikkate alınmaktadır⁵¹. Önlemin gizli koruma amacı güdüp gütmeyeceğinin tespiti bakımından ise, önlemin gizli koruma amacını gösteren işaretler ve diğer faktörler temelinde olayın şartları çerçevesinde bir değerlendirme yapılması gerekmektedir⁵².

Bu çerçevede, yapılan değerlendirme sonucunda önlemin sınırlı sayıdaki bir değer veya menfaatin korunmasına katkı sağlaması yanında, ayrımcı ve koruma amacıyla uygulanmadığı durumlarda, ilgili ülke, GATT ve GATS'da yer alan diğer yükümlülüklerine aykırı olmasına rağmen önlemini muhafaza edebilmektedir.

46 Appellate Body Report, *Brazil - Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres*, WT/DS332/AB/R, adopted 17 December 2007, DSR 2007:IV, 1527, para 141-142, (Appellate Body Report, *Brazil -Tyres*); Appellate Body Report, *China - Measures Related To The Exportation of Rare Earths, Tungsten, And Molybdenum*, WT/DS431/AB/R WT/DS432/AB/R WT/DS433/AB/R, adopted 29 August 2014, para 5.87 ((Appellate Body Report, *China-Rare Earths*); Appellate Body Report, *European Communities - Measures Prohibiting The Importation And Marketing Of Seal Products*, WT/DS400/AB/R WT/DS401/AB/R, adopted 18 June 2014, para 5.169. (Appellate Body Report, *EC- Seal*);

47 Appellate Body Report, *Brazil -Tyres*, para 142-143.

48 GATT Madde XX, GATS Madde XIV,

49 Van den Bossche, s. 616-617 ve 627-628; Appellate Body Report, *US - Gasoline*, s. 22; Appellate Body Report, *Brazil -Tyres*, para. 227.

50 Appellate Body Report, *US - Gasoline*, s. 25.

51 Appellate Body Report, *Brazil -Tyres*, para. 225-226.

52 Ayres/Mitchell, s.28-29.

B. Güvenlik İstisnaları

Uluslararası ilişkilerde geleneksel olarak ulusal ve uluslararası güvenlik ile ilgili konular ticari ilişkilere nazaran önceliklidir⁵³. Bu çerçevede, GATT Madde XXI⁵⁴ ve GATS XIV bis⁵⁵ uyarınca, söz konusu anlaşmalarda yer alan hiçbir hüküm; ulusal güvenliğe aykırı bir bilginin açıklanmasını gerektirdiği şeklinde yorumlanamayacağı gibi, bu hükümler ülkelerin parçalanabilen maddeler veya silahlar ile ilgili düzenlemede bulunması veya savaş ve diğer acil durumlarda önlem almalarını da engellemeyecektir. Söz konusu hükümler ayrıca, hiç bir Üye'yi Birleşmiş Milletler Şartı altında uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi için gerekli olan yükümlülüklerini yerine getirilmesi konusunda harekete geçmekten alıkoymayacaktır⁵⁶.

53 Van den Bossche, s. 629; Jackson J.H., The World Trading System, Law and Policy of International Economic Relations, Second Edition, The MIT Press, 1999, s. 229.

54 GATT Madde XXI'in 31 Aralık 1953 tarih ve 8597 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Türkçe metni aşağıdaki gibidir. Maddenin orijinal İngilizce metnine ise https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_02_e.htm#articleXXI internet adresinden ulaşılabılır.

Madde – XXI

Güvenliğe mütaallik istisnalar

İşbu Anlaşmanın hiçbir hükmü :

- a) Bir Âkîd Tarafı açıklanmasını güvenliği bakımından ana menfaatlerine aykırı gördüğü malûmatı vermeye icbar edecek şekilde,
- b) Veya bir Âkîd Tarafın güvenliği bakımından ana menfaatlerinin himayesi için elzem addettiği aşağıdaki tedbirleri ittihaz etmesine mâni olacak şekilde:
 - i) Parçalanabilir maddelere veya bunların imalinde kullanılan maddelere mütaallik tedbirler;
 - ii) Veya silâh, mühimmat, harb malzemesi ve doğrudan doğruya veya bilvasita silâhli kuvvetlerin ikmaline tahsis edilen diğer emtia ve malzemenin ticaretine mütaallik tedbirler;
 - iii) Harb zamanında veya vahimi milletler arası gerginlik anlarında uygulanan tedbirler;
- c) Veya bir Âkîd Tarafın sulhun ve milletlerarası güvenliğin muhafazası maksadiyle Birleşmiş Milletler şartı gereğince deruhde ettiği taahhütlerin ifası zımında alınan tedbirler ittihazına mâni olacak şekilde, tefsir edilmeyecektir.

55 GATS Madde XIV bis'in 25 Şubat 1995 tarih ve 22213 Sayılı 1. Mükerrer Resmî Gazete'de yayımlanan Türkçe metni aşağıdaki gibidir. Maddenin orijinal İngilizce metnine ise https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/26-gats_01_e.htm#articleXIVb internet adresinden ulaşılabılır.

Madde 14 (Tekrar)

Güvenlikle İlgili İstisnalar

1. Bu Anlaşmada hiçbir hüküm:

- (a) bir Üyenin, kendi güvenliğiyle ilgili menfaatlerine aykırı olduğunu düşündüğü bir bilgiyi açıklaması gerektiği; veya
 - (b) herhangi bir üyeyi aşağıdaki durumlarla bağlantılı olan kendi güvenliğiyle ilgili menfaatlerinin korunması için gerekli olduğunu düşündüğü tedbirleri almaktan alıkoymayacağı;
 - (i) sürekli ordu kurulması amacıyla doğrudan doğruya veya dolaylı olarak gerçekleştirilen hizmet arayla;
 - (ii) parçalanabilen ve parlayabilen maddelerle veya bunlardan türetilen maddelerle;
 - (iii) uluslararası ilişkilerde savaş zamanı veya diğer olağanüstü durumlarla; veya
 - (c) herhangi bir Üye'yi Birleşmiş Milletler Şartı altında uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesi için gerekli olan yükümlülüklerin yerine getirilmesi konusunda harekete geçmekten alıkoymayacağı şeklinde yorumlanamaz.
2. Paragraf 1 (b) ve (c) ye göre alınan tedbirler ve bunların sonuçlandırılmasıyla ilgili bilgiler mümkün olduğu ölçüde eksiksiz olarak Hizmet Ticareti Konseyine sunulacaktır.

56 Bu hüküm, BM 103 Maddesi'nde öngörülen "Birleşmiş Milletler üyelerinin işbu Antlaşma'dan doğan yüküm-

Güvenlik istisnalarına dair bahse konu hükümler, şeklen GATT ve GATS'in genel istisna hükümlerine benzese de iki açıdan genel istisna hükümlerinden farklıdır. İlk olarak güvenlik istisnalarına ilişkin hükümler genel hükümler gibi bir giriş kısmına (*chapeau*) sahip değildir. Bu çerçevede, güvenlik önlemlerinin ayrımcı ve haksız olarak uygulanıp uygulanmadığı bir kriter olmaktan çıkarılmıştır. İkinci olarak, güvenlik istisnasından yararlanmak için, ilgili ülkenin önlemin güvenlik ihtiyacı için gerekli olduğunu düşünmesi yeterlidir. Bu durum ise ilgili ülkenin subjektif bir değerlendirmesini içermektedir⁵⁷.

Bahse konu farklılıklar güvenlik istisnalarının genel istisnalara kıyasla çok daha kolay uygulama alanı bulabileceğini göstermektedir⁵⁸. Bu kapsamda örneğin bir ülkenin, askerin savaş zamanında ayakkabı ihtiyacı olacağı gerekçesi ile ayakkabı üretiminin devamı için ayakkabı ithalatını kısıtlaması uzak da olsa ihtimal dahilindedir⁵⁹. Ancak bu noktada, güvenlik istisnalarının makul bir tarzda ve iyi niyet ilkeleri çerçevesinde uygulanmasının aranmasının genel uluslararası hukuk mantığına daha uygun olacağı değerlendirilmektedir. Nitekim, maddede yer alan "esaslı güvenlik menfaatleri" (*essential security interests*) ifadesinin, güvenlik istisnasına dayalı olarak önlem alma yetkisinin kötüye kullanılmasının önüne geçilmesi amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir.

Yukarıda yer verilen açıklamalar çerçevesinde, GATT döneminde gündeme gelen anlaşmazlıklarda, güvenlik istisnasında dair GATT Madde XXI'in kapsamı geniş olarak yorumlanmıştır⁶⁰. DTÖ döneminde ise, konunun hassasiyeti nedeniyle 2017 yılı ortalarına kadar ortaya çıkan 500'ün üstündeki anlaşmazlığın hiçbirinde güvenlik istisnası konusu gündeme gelmemiştir. 2017 yılı ortalarından sonra ise, uluslararası ilişkilerde son dönemde yaşanan gerilimin bir sonucu olarak, ilk olarak Rusya ile Ukrayna arasında ortaya çıkan transit geçiş anlaşmazlığında, sonrasında ise Katar ile Birleşik Arap Emirlikleri arasında ortaya çıkan mal ve hizmet ticareti ile ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklarının kısıtlamasına ilişkin önlemler anlaşmazlığında güvenlik istisnası konusu gündeme gelmiştir⁶¹. Öte yandan, ABD 20 Nisan 2017 tarihinde güvenlik gerekçesi ile demir ve çelik ürünlerine ilave vergi koymak için bir soruşturma başlatmıştır⁶². Anılan soruşturma sonucunda ABD'nin bir önlem alması halinde, söz konusu önlemin de DTÖ'ye

lülükleri ile başka herhangi bir uluslararası anlaşmadan doğan yükümlülüklerinin çatışması durumunda, işbu Antlaşma'dan doğan yükümlülükler üstüne gelecektir." hükmü ile DTÖ Anlaşmalarının uyumunun sağlanmasına da hizmet etmektedir.

57 Jackson, s. 230.

58 Ayres/Mitchell, s.37.

59 Jackson, s. 230.

60 Ayres/Mitchell, s.37; Contracting Parties Decision, Article XXI - United States Exports Restrictions, (Czechoslovakia), 8 June 1949, BISD II/28; DTÖ kapsamında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda hangi maddenin ne şekilde ele alındığı konusundaki dizin için Bkz. <http://www.worldtradelaw.net/static.php?type=dsc&page=wtoindex>, son erişim tarihi 1 Mayıs 2017.

61 Söz konusu anlaşmazlıklar hakkında güncel bilgi için Bkz. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_status_e.htm son erişim tarihi 1 Aralık 2017.

62 Kısaca Section 232 Soruşturması olarak adlandırılan soruşturma ile ilgili detaylı bilgiler için Bkz. <https://www.commerce.gov/news/fact-sheets/2017/04/fact-sheet-section-232-investigations-effect-imports-national-security>, son erişim tarihi 21 Aralık 2017.

gelmesi muhtemeldir. Bu çalışmanın yayımı tarihi itibarıyla bahse konu anlaşmazlıklar hakkında herhangi bir Panel raporu yayımlanmamıştır. Bununla birlikte, Panel raporlarında; güvenlik istisnasının ticari kaygılar ile kötüye kullanılmasını önleyecek, ancak ilgili ülkenin geniş taktir yetkisini kısıtlamayacak bir tarzda yorumlanması beklenmektedir.

C. Acil Korunma Önlemleri

Genel istisnalar ve güvenlik istisnaları dışında, ekonomik bir takım saikler ile de DTÖ Anlaşmaları ile öngörülen yükümlülüklerle istisna getirilebilmektedir. Acil korunma önlemleri olarak adlandırılan bu istisnalar yoluyla; GATT kapsamında üstlenilen yükümlülüklerin etkisi de dahil olmak üzere, öngörülemeden nedenlerle oluşan ani ve hızlı ithalat artışının yerli sanayiye zarar vermesi veya zarar verme tehdidi içermesi halinde, başta pazara girişe ilişkin II. ve XI. maddeler olmak üzere, GATT yükümlülüklerine aykırı önlemler almak mümkündür. Bir tür güvenlik valfi işlevi gören acil korunma önlemleri ile ticaretin serbestleştirilmesinin neden olduğu ithalat baskınının bazı sektörler üzerinde yaratabileceği beklenmedi ve ani ekonomik zorlukların zamana yayılarak çözümlenmesi hedeflenmiştir⁶³. Korunma önlemleri ile ithalat geçici bir süre ile kontrol altına alınarak, yerli sanayiye, yeni duruma uyum sağlayabilmesi için adeta bir nefes boşluğu yaratılır⁶⁴.

Bununla birlikte, damping ve sübvansiyonun söz konusu olduğu durumlarda alınan önlemlerden farklı olarak, korunma önlemi alınması için haksız bir ticari bir uygulamanın olması gerekmemektedir⁶⁵. Korunma önlemleri tipik olarak normal rekabet koşulları içerisinde ve DTÖ kurallarına uygun olarak gerçekleşen adil ticarete karşı uygulanmaktadır. Ancak, söz konusu ticaretin ithalatçı ülke açısından yaratmış olduğu olağanüstü durum, önlem alınmasına neden olmaktadır⁶⁶.

Her ne kadar olağanüstü durumlar karşısında istisnai olarak kullanılması amacıyla tasarlanmışsa da, GATT 1947 döneminde korunma önlemlerinin Anlaşma'ya uygun olarak kullanılması kontrol edilememiştir⁶⁷. Nitekim GATT 1947'den DTÖ Anlaşması'nın yürürlüğe girmesine kadar geçen süre içerisinde, GATT tarafları gri alan önlemleri olarak ifade edilen, gönüllü ihracat kısıtlamaları, düzenli pazar kısıtlamaları ve benzer diğer önlemler ile ithalatı kısıtlama yoluna gitmişlerdir⁶⁸. Bu nedenle, korunma önlemleri konusu, ilk defa Uruguay Turu sonrasında mal ticaretini düzenleyen 1A Eki'nde ayrı bir anlaşma ile düzenlenmiştir. Korunma Önlemleri Anlaşması (KÖA) olarak anılan bu Anlaşma ile bir yandan GATT 1947'de tek bir madde (Madde XIX) halinde düzenlenen korunma önlemlerinin nasıl kullanılacağı açıklığa kavuşturulmuş, diğer yandan da gri

63 Van den Bossche, s. 633

64 Jackson, s. 176.

65 Lee Y.S, *The Agreement on Safeguards, The World Trade Organization Legal, Economic and Political Analysis*, Ed. Macrory P.F.J./ Appleton A.E./ Plummer M.G., Springer, 2005, s. 751.

66 Bossche, s. 634; Lee, s.751.

67 Stoll/Schorkopf, s. 59.

68 Stoll/Schorkopf, s. 59.

alan olarak çok taraflı ticaret kurallarının denetiminden kaçan uygulamalar kesin bir dille yasaklanmıştır⁶⁹.

KÖA bu çerçevede ilk olarak, korunma önlemlerinin keyfi olarak uygulanmayacağını; ancak bir soruşturma sonucunda tatbik edileceğini hükme bağlamıştır⁷⁰. Anlaşma ve yerleşmiş içtihat uyarınca soruşturmada; mutlak veya nispi ani ve ciddi ithalat artışının yanı sıra, ithalat artışının yerli üretim üzerinde neden olduğu ciddi zarar veya zarar tehdidi ile ithalat artışıyla zarar arasında nedensellik bağının tespiti gereklidir⁷¹. Öte yandan tipik olarak vergi artışı ve kota şeklinde uygulanan korunma önlemleri, ancak ortaya çıkan zararın bertaraf edilmesine yetecek düzeyde olmalı ve yeni duruma uyumu sağlamaya hizmet etmelidir⁷². Ayrıca korunma önlemleri belli bir ülkeyi hedef almamalı ve En Çok Kayrılan Ülke kuralı temelinde uygulanmalıdır⁷³.

KÖA, korunma önlemlerinin ancak geçici bir süre uygulanmasını öngörmektedir. Anlaşmaya göre gelişmiş ülkeler en fazla sekiz yıllık bir zaman için korunma önlemi uygulama imkânına sahipken, gelişmekte olan ülkeler en fazla 10 yıl korunma önlemi uygulayabilmektedir⁷⁴. Öte yandan, önlem uygulayan ülke önlemini belli dönemler itibarıyla gözden geçirmeli ve serbestleşmeye imkân sağlamalıdır. Ayrıca bir ürün için korunma önlemi uygulayan ülke, önlemin bitmesini müteakip aynı ürün için belli bir zaman diliminde yeniden korunma önlemi uygulayamamaktadır. Korunma önlemlerinin kota şeklinde uygulanması halinde ise, kotanın son üç yılda yapılan ithalatın altına inmemesi gereklidir. Anlaşmada ayrıca şeffaflığın sağlanmasına yönelik olarak mevzuatın yayımlanması ve DTÖ'ye bildirim yanında, korunma önlemi soruşturmalarının açılış ve sonuçlarının DTÖ'ye bildirişi öngörülmektedir.

Tüm bunların ötesinde; korunma önlemlerinin, normal rekabet koşulları içerisinde artan ithalata karşı alınan önlemler olması nedeniyle, belli bir ürün için korunma önlemi alan ülkenin, aleyhine önlem aldığı ülkeye başka bir üründe taviz şeklinde tazminat vermesi gerekmektedir. Korunma önlemi uygulayan ve buna muhatap olan ülkenin normal şartlarda tazminat üzerinde anlaşmaları beklenir. Böyle bir anlaşma olmasa dahi önleme muhatap olan ülke tek taraflı olarak karşı önlem alma imkânına sahiptir⁷⁵.

KÖA'nın getirmiş olduğu tüm bu düzenlemelere rağmen, DTÖ kapsamında tarifelerin koruyuculuğunun azalmasının da etkisiyle de, DTÖ üyelerince sıklıkla korunma önlemlerine başvurulmakta ve uygulamalar DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması altında

69 KÖA, Madde 11.

70 KÖA, Madde 3.

71 KÖA, Madde 2.1; Appellate Body Report, *Argentina - Safeguard Measures on Imports of Footwear*, WT/DS121/AB/R, adopted 12 January 2000, DSR 2000:I, 515, para.131; Appellate Body Report, *United States - Definitive Safeguard Measures on Imports of Certain Steel Products*, WT/DS248/AB/R, WT/DS249/AB/R, WT/DS251/AB/R, WT/DS252/AB/R, WT/DS253/AB/R, WT/DS254/AB/R, WT/DS258/AB/R, WT/DS259/AB/R, adopted 10 December 2003, DSR 2003:VII, 3117, para.346.

72 Van den Bossche, s. 636-637; Lee, s. 774-775.

73 Lee, s. 758.

74 KÖA, Madde 7, 9.2.

75 KÖA, Madde 8.

sorgulanmaktadır. Belirtmek gerekir ki; KÖA çerçevesinde korunma önlemlerinin ciddi bir disipline bağlanmış olması nedeniyle DTÖ Panel veya Temyiz Organı'na taşınmış anlaşmazlıkların çoğu korunma önlemi uygulayan ülke aleyhine sonuçlanmaktadır⁷⁶.

Diğer yandan, Uruguay Turu müzakerelerinde hizmet ticareti bakımından ayrımcılık yapmama ilkesine dayalı olarak korunma önlemleri meselesi üzerinde çok taraflı müzakereler olacağı belirtilmiş olmakla birlikte, halihazırda GATS kapsamında korunma önlemi alma imkanı bulunmamaktadır.

D. Ödemeler Dengesi İstisnaları

Bir ülkenin ödemeler dengesi genel olarak o ekonomide yerleşik kişilerin (merkezi hükümet, bankalar, gerçek ve tüzel kişi ve kuruluşlar), diğer ekonomilerde yerleşik kişiler (yurtdışında yerleşikler) ile belli bir dönem içinde yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere, ana hatları itibarıyla cari işlemler hesabı, sermaye hesabı ve resmi rezervlerden oluşun istatistiki bir rapordur⁷⁷. Ödemeler dengesinin en önemli ayaklarından birini oluşturan cari işlemler hesabı ülkenin yapmış olduğu ekonomik işlemlere ilişkin ödemelerinin genel durumunu gösterir. Bu hesap içerisinde mal ve hizmet ihracatı gelir kısmında yer alırken, mal ve hizmet ithalatı gider kısmında yer almaktadır⁷⁸. Genel olarak ithalat için yapılan ödemeler döviz üzerinden yapılır. Ülkelerin ithalat için harcadıkları döviz ihracat ve diğer kalemlerden elde edilen gelirlerden karşılayamamaları halinde ödemeler dengesinde sıkıntılar baş gösterir. Cari işlemler hesabında meydana gelen açık bir nebze kadar merkez bankası rezervleri ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası finans kurumlarından sağlanacak kredilerden karşılanırsa bile bu durumun uzun süre sürdürebilmesi mümkün değildir⁷⁹.

Bu bakımından, DTÖ kuralları, dış finansal durumu veya ödemeler dengesini koruyabilmek açısından DTÖ üyelerine istisnai hallerde ithalatı kısıtlamak yetkisi tanımaktadır. Mal ticareti bakımından GATT 1994 Madde XII (tüm ülkeler için) ve XVIII:B (sadece gelişme yolundaki ülkeler için) ödemeler dengesinin korunması için üye ülkelere önlem alma yetkisi tanımaktadır. Söz konusu hükümler aynı esas üzerine inşa edilmiş olmakla birlikte, Madde XVIII:B, gelişme yolundaki ülkelere yönelik düzenlemeler içermesi nedeniyle, Madde XII'ye kıyasla, ödemeler dengesi önlemi alınmasının koşullarını, bu ülkeler lehine yumuşatmıştır⁸⁰.

76 KÖA ile ilgili DTÖ'de ortaya çıkmış anlaşmazlıklar ve sonuçları hakkında Bkz. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_agreements_index_e.htm?id=A18 son erişim tarihi 1 Temmuz 2017.

77 TCMB, "Ödemeler Dengesi İstatistikleri"ne İlişkin Yöntemsel Açıklama, s. 4 <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/94562f9f-fa7d-471e-89f9-c0e0e00cf99f/odemet.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWOR KSPACE94562f9f-fa7d-471e-89f9-c0e0e00cf99f>, son erişim tarihi 10 Ocak 2017.

78 TCMB, s. 7-8.

79 Stoll/Schorkopf, s. 114.

80 Panel Report, *India - Quantitative Restrictions on Imports of Agricultural, Textile and Industrial Products*, WT/DS90/R, adopted 22 September 1999, upheld by Appellate Body Report WT/DS90/AB/R, DSR1999:V, 1799, para 5.155.

Nitekim, Madde XII ödemeler dengesi istisnası kapsamında ithalatı kısıtlamak üzere alınacak önlemlerin gereğinden fazla olmamak kaydıyla; i) parasal rezervlerdeki ciddi azalmanın önlenmesi veya yakın tehdidinin ortadan kaldırılması veya ii) oldukça az parasal rezerve sahip ülkenin rezervlerini makul bir düzeye yükseltmek gerekçeleri ile alınabileceğini hükme bağlamışken, Madde XVIII:B, ilk koşulda yer alan “yakın tehdit” ibaresi yerine “tehdit” kavramını kullanmış; ikinci koşulda yer alan “oldukça az” ibaresini ise “yetersiz” ibaresi ile değiştirmiştir. Madde XVIII ayrıca, ödemeler dengesinin sağlanması yanında, ithalatı kısıtlayacak önlemlerin ekonomik kalkınma programının uygulanması için yeterli rezerve ulaşmak amacıyla da alınabileceğini hükme bağlayarak, gelişme yolundaki ülkelere daha fazla esneklik sağlamıştır⁸¹.

Bununla beraber, her iki madde de önlemlerin sınırlı bir zaman dilimi içerisinde uygulanması ve şartlardaki iyileşmeye paralel olarak zaman içerisinde tümüyle kaldırılmasını öngörmektedir. Diğer yandan, gerek Madde XII gerek Madde XVIII:B kapsamında alınacak önlemlerin uygulanmasına ilişkin koşullar, GATT 1994 ekinde yer verilen Ödemeler Dengesi Hakkında Mutabakat'ta açıklanmıştır⁸². Söz konusu Mutabakat ve GATT 1994'te yer alan hükümlerin birlikte değerlendirmesi sonucunda, Üye ülkelerin; ödemeler dengesi önlemlerini;

Miktar kısıtlamasından ziyade öncelikli olarak ek ithalat vergisi, teminat ve diğer eş etkili önlemler gibi ücret tabanlı önlemler şeklinde uygulamaları, miktar kısıtlamasına yönelmesi halinde ise, bunun gerekçesini açıklamaları,

IMF Anlaşmasının ilgili hükümleri ile uyumlu olarak uygulamaları, diğer üyelerin ticari ve ekonomik menfaatlerine gereksiz zarar vermemeleri,

Şeffaf olarak uygulamaları ve diğer üyeler ile danışma içerisinde almaları, gerektiği anlaşılmaktadır. Mutabakat uyarınca ayrıca, Üye ülkeler tarafından ödemeler dengesi istisnasına dayalı olarak alınan önlemler ile önlemlerde yapılacak değişikliklerin Ödemeler Dengesi Komitesi'ne bildirilmesi gerekmektedir.

Mal ticaretinde olduğu gibi GATS'ın XII. Maddesine dayanılarak, spesifik yükümlülükler üstlenilen sektörler bakımından da ciddi ödemeler dengesi ve dış finansal zorluklar ile karşılaşan ülkelerin, hizmet ticaretinin kısıtlanmasına yönelik önlemler alması mümkündür. GATS Madde XII ayrıca gelişme yolundaki ülkelere GATT Madde XVII:B'deki gibi ekonomik kalkınma programının uygulanması için yeterli rezerve ulaşmak amacıyla da hizmet ticaretini kısıtlamasına imkan tanımaktadır. Hizmet ticareti alanında alınacak ödemeler dengesi önlemlerine ilişkin danışma ve bildirim prosedürel yükümlülükler Ödemeler Dengesi Hakkında Mutabakat'ta açıklanan gerekliliklerle aynıdır.

E. Bölgesel Ticaret Anlaşmaları

Coğrafi, siyasi ve ekonomik gerekçeler ile birbirleri ile yakın ilişkide bulunan ülkeler

81 WTO, Technical Information on Balance of Payments, http://www.wto.org/english/tratope/bopinfo_e.htm, son erişim tarihi 1 Ocak 2017.

82 Understanding on the Balance-of-Payments Provisions of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994; http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/09-bops.pdf, son erişim tarihi 1 Mayıs 2017.

arasında ticaretin geliştirilmesi arzusu uluslararası ilişkiler bakımından bir gerçektir⁸³. Bu çerçevede, ticari ilişkilerini daha üst düzeye çıkarmak isteyen ülkeler genel olarak bölgesel ticaret anlaşmaları olarak adlandırılan anlaşmalar yolu ile birbirlerine daha elverişli koşullarda pazara giriş imkanı sağlamayı öngörmektedir. Nitekim bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısı her geçen gün artmakta olup, 1 Aralık 2015 tarihi itibarıyla üye ülkeler tarafından GATT/DTÖ'ye yapılan bildirim yapılan anlaşma sayısı 619'a ulaşmıştır. DTÖ verilerine göre, bu anlaşmalardan 413 tanesi yürürlüktedir⁸⁴.

Oysa yukarıda ayrıntılı olarak açıklandığı üzere, DTÖ Anlaşmaları'nın en temel ilkelerinden bir tanesi DTÖ üyeleri arasında ayrımcı uygulamada bulunmayı yasaklayan En Çok Kayrılan Ülke kuralıdır. DTÖ Anlaşmaları, uluslararası ilişkiler bakımından belli ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesi gerçekliği ile DTÖ kuralları arasındaki dengeyi, belli koşullar altında bölgesel ticaret anlaşmalarının yapılmasına izin vermekle sağlamıştır. Bu kapsamda, GATT Madde XXIV, GATT Madde XXIV'e ilişkin Mutabakat Metni ve kısaca Yetki Hükümü olarak anılan 1979 tarihli Farklı ve Lehte Muamele, Karşılıklılık ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Daha Fazla Katılımı başlıklı Yetki Hükümü⁸⁵ mal ticaretine ilişkin olarak bölgesel ticaret anlaşması yapılmasına imkân tanırken, GATS Madde V hükümü hizmet ticaretine ilişkin bölgesel ticaret anlaşması yapılmasına izin vermektedir⁸⁶.

Söz konusu hükümler incelendiğinde, bölgesel ticaret anlaşmaları konusunda DTÖ'de yer alan hükümlerin ortak olarak şu hususlara vurgu yaptıkları görülmektedir.

DTÖ Anlaşmalarında yer alan hükümler mal ve hizmet ticareti alanında bölgesel ticaret anlaşmalarının yapılmasına engel değildir. Mal ticareti alanında yapılacak bölgesel ticaret anlaşmaları gümrük birliği veya serbest ticaret anlaşması şeklinde yapılabilecekken, hizmet ticareti alanındaki anlaşmalar ekonomik entegrasyon anlaşmaları şeklinde yapılacaktır.

Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının amacı uluslararası ticaretin artmasına yardımcı olmaktır. Bu kapsamda yapılacak anlaşmalar iki ülke arasında ticaretin esaslı kısmını⁸⁷

83 Whalley J., Why Do Countries Seek Regional Trade Agreements?, *The Regionalization of the World Economy* Ed. Frankel J.A., The University of Chicago Press, 1998, s. 70-74; WTO, World Trade Report 2011, The WTO and Preferential Trade Agreements: From Co-existence to Coherence, s. 94-98. http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report11_e.pdf; son erişim tarihi 1 Ocak 2017.

84 WTO, Regional Trade Agreements: Facts and Figures; https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm, son erişim tarihi 21 Ocak 2016.

85 Differential and More Favourable Treatment Reciprocity and Fuller Participation of Developing Countries, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/enabling1979_e.htm, son erişim tarihi 04 Mayıs 2017.

86 TRIPS Anlaşmasında ise, bölgesel ticaret anlaşması yapılmasına izin veren herhangi bir istisna hükmü bulunmamaktadır. Bu bakımından, fikri mülkiyet haklarının korunması konusunda yapılan ikili bir anlaşma ile diğer anlaşma tarafına sağlanan korumanın TRIPS'in MFN hükmü gereği tüm DTÖ üyelerine yansıtılması gereklidir.

87 Ticaretin esaslı kısmı konusunda DTÖ'de bir tanımın olmadığı vurgulanmalıdır. Esaslı kısım kriterin DTÖ içtihadı ile de yeterince geliştirilmiş olmadığı vurgulanmalıdır. Bu konuda Türkiye-Tekstil Paneli'nde Temyiz Organı ticaretin esaslı kısmının iki ülke arasındaki tüm ticareti kapsamadığı gibi ticaretin sadece bir kısmını da kapsamadığını vurgulamış ancak bir kriterde koymamıştır. Bkz. Appellate Body Report, *Turkey - Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products*, WT/DS34/AB/R, adopted 19 November 1999, DSR 1999:VI, p.2345, para. 48 (Appellate Body Report, *Turkey-Textile*).

kapsamalıdır. Ancak gelişme yolundaki ülkeler için anlaşmanın ticaretin esaslı kısmını kapsama koşulu yumuşatılmıştır.

Bölgesel ticaret anlaşmaları, anlaşmaya taraf olmayan ülkeler bakımından ticareti kısıtlayıcı veya engelleyici bir özellik taşınamamalıdır. Bölgesel ticaret anlaşması sonucunda taraflardan birisi veya her ikisi anlaşma yapılmadan önceki döneme göre tarifelerini ve taahhütlerini geriye götüren bir düzenlemede bulunması halinde durumdan etkilenen ülkeler ile tazminat müzakereleri yürütecektir.

Söz konusu hükümler ayrıca, yukarıda yer verilen hususların takibi ve şeffaflığın sağlanması amacıyla, bölgesel ticaret anlaşmasına taraf ülkelerin, söz konusu anlaşmalar ile anlaşmalarda olabilecek değişikliklerin zamanlıca DTÖ'ye bildirimini yapmasını öngörmektedir. Bununla birlikte, bu hükümler bölgesel ticaret anlaşmalarının bildirimini ve DTÖ kurallarına uygunluğunun sorgulanması bakımından ciddi bir mekanizma öngörmemiştir.

Oysa yukarıda ifade edildiği üzere, bölgesel ticaret anlaşmalarının sayıları her geçen gün artmış, hatta Avrupa bölgesinde AB, Kuzey Amerika'da Kuzey Amerika Ülkeleri Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Güney Amerika'da Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR), Uzak doğuda Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) gibi bölgesel ticaret blokları oluşmuştur. Hatta bu ticaret blokları arasında yeni anlaşmaların imzalanması gündeme gelmiştir. Bu durum, bölgesel ticaret anlaşmalarının incelenmesi amacıyla DTÖ'yü yeni bir arayışa sokmuştur. Bu kapsamda 2001 yılında başlayan Doha Müzakere Turu'nun görev tanımı içerisinde DTÖ'nün bölgesel ticaret anlaşmaları konusundaki hükümlerinin açıklanması ve geliştirilmesi hususuna yer verilmiştir⁸⁸.

DTÖ Genel Konseyi ise, Doha Turu'nun resmi olarak sonuçlanmasını beklemeden 2006 yılında Bölgesel Ticaret Anlaşmalarına İlişkin Şeffaflık Mekanizması Kararını kabul etmiştir⁸⁹. Şeffaflık Mekanizması GATT Madde XXIV, GATS Madde V ve Yetki Hükümü çerçevesinde yapılan bölgesel ticaret anlaşmalarının müzakerelerine başlandığında ve anlaşmanın ilgili ülkelerde onaylanması öncesinde DTÖ'ye bildirimini düzenlemektedir⁹⁰. Anlaşmanın bildirimini sonrasında ise DTÖ Sekreteryasınca hazırlanan veri sunumunu müteakiben, GATT Madde XXIV ve GATS Madde V altında yapılan anlaşmaların Bölgesel Ticaret Anlaşmaları Komitesi'nde, Yetki Hükümü çerçevesinde bildirilen anlaşmaların ise Ticaret ve Kalkınma Komitesi'nde incelenmesi öngörülmüştür.

Bununla birlikte, bahse konu incelemenin, bölgesel ticaret anlaşmalarının DTÖ kurallarına uygunluğunun sağlanmasından ziyade Anlaşma konusunda DTÖ üyelerinin bilgilendirilmesine yönelik olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Bölgesel ticaret anlaşmalarının DTÖ kuralları ile uyumlu olup olmadığı konusunda ise, üye ülkelerin DTÖ Anlaşmazlıkların Halli Mekanizmasını kullanması imkan dahilindedir. Nitekim Türkiye ile

88 Doha WTO Ministerial 2001: Ministerial Declaration, WT/MIN(01)/DEC/1, 20 November 2001, para. 29

89 WTO; Transparency Mechanism for Regional Trade Agreements, WT/L/671 <http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/WT/L/671.doc> son erişim tarihi 1 Ocak 2017.

90 WTO; Transparency Mechanism for Regional Trade Agreements, para 1-3.

AB (o dönemde Avrupa Topluluğu) arasında gerçekleştirilen Gümrük Birliği, Türkiye ile Hindistan arasındaki *Turkey-Textile* Panelinde sorgulanmıştır. Anılan Panel kararının temyizi aşamasında, DTÖ Temyiz Organı Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği kararının DTÖ kurallarından sapmaya olanak sağladığını teyit etmiştir⁹¹. Temyiz Organı, bununla birlikte gümrük birliğinin, Hindistan'dan gelen tekstil ürünleri için kısıtlama getirilmeden, alternatif bir takım mekanizmalar kullanılarak kurulabileceğini belirterek, Türkiye uygulamasını haksız bulmuştur⁹².

SONUÇ

Çok taraflı ticaret sistemi DTÖ Anlaşmaları ile konulan belli ilke ve hükümler temelinde serbestleştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak DTÖ'nün amaçladığı serbest ticaret sistemi mutlak bir serbesti değildir. Diğer bir anlatımla, DTÖ, üye ülkeler tarafından önem atfedilen bir takım toplumsal değer ve menfaatler hilafına serbest bir ticaret sisteminin kurulmasını öngörmemektedir. Öte yandan, çok taraflı sisteminin bugün sayısı 164'e ulaşan üye ülkeler arasında sürdürülmesi, ekonomik bir takım gerçeklikler ve gerekçelerin de göz önüne alınmasını gerekli kılmaktadır.

DTÖ bu çerçevede bahse konu toplumsal değer ve menfaatler ile ekonomik gerçeklikleri tanımakta ve bu hususlar ile öngördüğü kurallar arasında bir çatışma çıkması halinde, öngörmüş olduğu istisna hükümleri çerçevesinde korunması istenen değer, menfaat ve gerçekliğe üstünlük tanımaktadır. Ancak adından da anlaşılacağı üzere, DTÖ tarafından öngörülen istisna hükümleri tahdididir. Diğer bir anlatımla, DTÖ Anlaşmaları içerisinde yer almayan bir istisna hükmüne dayanılarak serbest ticareti öngören kural ve ilkelerden sapılmasına imkân yoktur.

Öte yandan, istisna hükmü içerisinde bir değer, menfaat ve gerçekliğe yer verilmiş olması; bu değer, menfaat ve gerçeklik nedeniyle sınırsız bir biçimde DTÖ kurallarından sapmaya da olanak sağlamaz. Bunun için istisna hükmü içerisinde öngörülen şart ve usullere uygun hareket edilmelidir. İşte ancak bu şart ve usuller çerçevesinde, Türkiye dahil olmak üzere DTÖ üyeleri, DTÖ Anlaşmalarındaki yükümlülüklerden kaçabilirler.

91 Appellate Body Report, *Turkey-Textile* para. 52.

92 Appellate Body Report, *Turkey-Textile*, para 58-63.

KAYNAKÇA

- Appellate Body Report, *Argentina - Safeguard Measures on Imports of Footwear*, WT/DS121/AB/R, adopted 12 January 2000, DSR 2000:I, 515.
- Appellate Body Report, *Brazil - Measures Affecting Imports of Retreaded Tyres*, WT/DS332/AB/R, adopted 17 December 2007, DSR 2007:IV, 1527.
- Appellate Body Report, *China - Measures Related To The Exportation of Rare Earths, Tungsten, And Molybdenum*, WT/DS431/AB/R WT/DS432/AB/R WT/DS433/AB/R, adopted 29 August 2014.
- Appellate Body Report, *European Communities - Measures Prohibiting the Importation and Marketing of Seal Products*, WT/DS400/AB/R WT/DS401/AB/R, adopted 18 June 2014.
- Appellate Body Report, *Korea - Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS75/AB/R, WT/DS84/AB/R, adopted 17 February 1999, DSR 1999:I, 3.
- Appellate Body Report, *Japan-Taxes on Alcoholic Beverages*, WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, adopted 1 November 1996, DSR 1996:I, 97.
- Appellate Body Report, *Turkey - Restrictions on Imports of Textile and Clothing Products*, WT/DS34/AB/R, adopted 19 November 1999, DSR 1999:VI, p. 2345
- Appellate Body Report, *United States - Standards for Reformulated and Conventional Gasoline*, WT/DS2/AB/R, adopted 20 May 1996, DSR 1996:I, 3.
- Appellate Body Report, *United States - Measures Affecting the CrossBorder Supply of Gambling and Betting Services*, WT/DS285/AB/R, adopted 20 April 2005, DSR 2005:XII, 5663 (Corr.1, DSR 2006:XII, 5475).
- Appellate Body Report, *United States - Definitive Safeguard Measures on Imports of Certain Steel Products*, WT/DS248/AB/R, WT/DS249/AB/R, WT/DS251/AB/R, WT/DS252/AB/R, WT/DS253/AB/R, WT/DS254/AB/R, WT/DS258/AB/R, WT/DS259/AB/R, adopted 10 December 2003, DSR 2003:VII, 3117.
- Arat T./Erten R., DTÖ Hukuku ve Türkiye'ye Etkileri, *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Tarafli Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Ed. Akman M.S./Yaman Ş., Tepav, Ankara, 2008, s. 355-418.
- Ayres G./ Mitchell A., 'General and Security Exceptions under the GATT and GATS, *International Trade Law and WTO*, Eds Carr I./ Bhuiyan J./ Alam S., Federation Press, 2012, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1951549 son erişim tarihi 1 Mayıs 2015.
- Devlet Planlama Teşkilatı Müteşarlığı (DPT), Hizmet Ticaretinin Serbestleştirilmesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000.
- Differential and More Favourable Treatment Reciprocity and Fuller Participation of Developing Countries, http://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/enabling1979_e.htm, son erişim tarihi 04 Mayıs 2017.
- Doha WTO Ministerial 2001: Ministerial Declaration, WT/MIN(01)/DEC/1, 20 November 2001.
- Contracting Parties Decision, Article XXI - United States Exports Restrictions, (Czechoslovakia), 8 June 1949, BISD II/28.
- Ekonomi Bakanlığı, Pazara Giriş Engelleri 2015 Yılı Raporu <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/%C4%B0hracat/Pazara%20Giri%C5%9F/ekler/Pazara%20Giri%C5%9F%20Engelleri%202015%20Raporu.pdf?lve>, son erişim tarihi 1 Ocak 2016.
- Grimwade N., *International Trade Policy, A Contemporary Analysis*, Routledge, 2006.
- Hoekman B.H./Kostecki M., *The Political Economy of the World Trading System, The WTO and Beyond*, Second Edition, Oxford University Press, 2001.
- Jackson J.H., *The World Trading System, Law and Policy of International Economic Relations*, Second Edition, The MIT Press, 1999
- Kaya T., DTÖ Hukuku Uygulamasında Ayrımcılık Yapmama İlkesi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 59, Sayı 2, 2010, s. 183-242 (Ayrımcılık Yapmama).

- Kaya T.; Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmalarının İç Hukukta Uygulanması, Legal Yayıncılık, 2015, (DTÖ Anlaşmaları).
- Kennedy K., GATT 1994, *The World Trade Organization Legal, Economic and Political Analysis*, Ed. Macrory P.F.J./ Appleton A.E./ Plummer M.G., Springer, 2005, s. 89-186.
- Mavroidis P.C.; *The General Agreement on Tariffs and Trade, A Commentary*, Oxford University Press, 2005.
- Lee Y.S, *The Agreement on Safeguards, The World Trade Organization Legal, Economic and Political Analysis*, Ed. Macrory P.F.J./ Appleton A.E./ Plummer M.G., Springer, 2005, s. 769-798.
- Panel Report, *India - Quantitative Restrictions on Imports of Agricultural, Textile and Industrial Products*, WT/DS90/R, adopted 22 September 1999, upheld by Appellate Body Report WT/DS90/AB/R, DSR1999:V, 1799.
- Panel Report, *India - Quantitative Restrictions on Imports of Agricultural, Textile and Industrial Products*, WT/DS90/R, adopted 22 September 1999, upheld by Appellate Body Report WT/DS90/AB/R, DSR1999:V, 1799.
- Seyyidoğlu H., *Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş 13. Bası*, Kurtiş Matbaası, İstanbul, 1999.
- Stoll P.T/ Schorkopf F., *WTO-World Economic Order, World Trade Law*, Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law, 2006.
- TCMB, "Ödemeler Dengesi İstatistikleri"ne ilişkin Yöntemsel Açıklama, s. 4 <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/94562f9f-fa7d-471e-89f9-c0e0e00cf99f/odemet.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE94562f9f-fa7d-471e-89f9-c0e0e00cf99f>, son erişim tarihi 10 Ocak 2017.
- Telli S., *Devletler Hukuku Açısından Uluslararası Ticaret ve Kurumlaşması*, Banka ve Ticaret Araştırma Enstitüsü, Sevinç Matbaası, Ankara, 1991.
- Togan S., *Ticaret Politikası Gözden Geçirme Mekanizması: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*, *Dünya Ticaret Örgütü Doha Turu Çok Tarafli Ticaret Müzakereleri ve Türkiye*, Ed. Akman M.S/ Yaman Ş., Tepav, Ankara, 2008.
- Van den Bossche P.; *The Law and the Policy of the World Trade Organization*, Cambridge University Press, 2005.
- Whalley J., *Why Do Countries Seek Regional Trade Agreements?*, *The Regionalization of the World Economy* Ed. Frankel J.A., The University of Chicago Press, 1998, s. 63-90.
- WTO, *Guide to the Uruguay Round Agreements*, Geneva, 1998, s. 181-182 (Uruguay Round Agreements).
- WTO, *Regional Trade Agreements: Facts and Figures*; https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm, son erişim tarihi 21 Ocak 2016.
- WTO, *Technical Information on Balance of Payments*, http://www.wto.org/english/tratope/bope/bopinfo_e.htm, son erişim tarihi 1 Ocak 2017.
- WTO, *The Fundamental WTO Principles of National Treatment, Most Favoured-Nation Treatment and Transparency*, WT/WGTC/W/114, 14 April 1999 (Fundamental WTO Principles).
- WTO; *Transparency Mechanism for Regional Trade Agreements*, WT/L/671 <http://docsonline.wto.org/DDFDocuments/t/WT/L/671.doc> son erişim tarihi 1 Ocak 2017.
- WTO, *World Trade Report 2011, The WTO and Preferential Trade Agreements: From Co-existence to Coherence*, http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/world_trade_report11_e.pdf; son erişim tarihi 1 Ocak 2017 (World Trade Report 2011).